

VIRTUS

28 | 2021

Heimerick Tromp

Hoveniers in hoogtijdagen

Tuinmannen (en -vrouwen) in dienst van de stadhouders in de zeventiende en begin achttiende eeuw

161

Lenneke Berkhout, *Hoveniers van Oranje, Functie, werk en positie 1621-1732*
(Hilversum: 2020, 471 p., ill.)

In deze veel omvattende dissertatie, die ook als ‘publieksboek’ heel toegankelijk is, weet Lenneke Berkhout in tien kloeke hoofdstukken een panoramisch beeld te scheppen van de zeventiende- en achttiende-eeuwse hoveniers, voornamelijk aan het stadhouderlijk hof en op de diverse bezittingen van het Huis Oranje-Nassau in de Nederlanden. Zij overschrijdt de door haarzelf gestelde tijdslimieten (1621-1732) regelmatig, wat extra verdieping geeft. Wie de praktijk van de tuinaanleg en het tuinonderhoud in de Nederlanden bestudeert, loopt op een bepaald moment op tegen de vraag wat de functie van dergelijke hoveniers nu eigenlijk precies behelsde. In hoeverre waren zij niet alleen uitvoerder maar ook ontwerper, organisator en aannemer? Waar moeten we de hoveniers plaatsen binnen de hiërarchie van het hofpersoneel? De functie, rol en maatschappelijke positie van de hoveniers die werkten voor het stadhouderlijke hof in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën in de zeventiende en achttiende eeuw, staat centraal in Berkhouts boek.

Uitgangspunt van deze studie is het gezelschap van zo’n vijftig hoveniers die voor de stadhouders – en dikwijls hun echtgenotes – werkzaam waren. Dit gold ook voor de zogenaamde ‘stadhouderloze’ tijdperken, waarin de meeste paleizen en buitenplaatsen bleven functioneren, al was het meestal een tandje minder. In de inleiding worden enkele meer algemene onderwerpen behandeld, zoals de zestiende- en zeventiende-eeuwse tuincultuur, de hofcultuur van het huis Oranje-Nassau, en de literatuur over hoveniers in binnen- en buitenland. Om de centrale onderzoeksvraag naar de functie en positie van de Oranje-hovenier te

kunnen beantwoorden, worden vervolgens vier deelthema's onderzocht: 1. Patronage en intergenerationeel cliëntelisme (diverse generaties van een familie waren als hovenier werkzaam aan het hof); 2. De werkzaamheden, opleiding en kwalificaties van de verschillende hoveniers; 3. De maatschappelijke positie van de hovenier, en 4. Internationale uitwisseling van horticulturele kennis en innovaties.

Uit deze zeer verschillende thema's blijkt al direct dat Berkhout geen geringe taak op zich heeft genomen en dikwijls grensverleggend is geweest in de aanpak van haar onderwerp. Zij wilde de Nederlandse tuin- en parkgeschiedenis nu eens niet vanuit de kunstgeschiedenis of de stijl- en ontwerpgeschiedenis benaderen. In haar studie gaat het vooral om een breed, cultuurhistorisch perspectief op de hoveniers van Oranje, op basis van een collectieve biografie van deze selecte groep. Dit betekent dat Berkhout in de eerste plaats een immense hoeveelheid bronnen heeft moeten traceren, analyseren en waarderen. Cruciaal daarbij was het zeer omvangrijke archief van de Nassause Domeinraad (NL-HaNA) in Den Haag. Het is op zichzelf al een bijzondere prestatie om dat archief zorgvuldig en consequent door te werken en te onderzoeken op relevante gegevens. Vanuit die basis, aangevuld met onderzoek in vele andere archieven, heeft het boek in de volgende negen hoofdstukken zijn vorm gekregen, met als resultaat een voortreffelijke studie van een tot nu toe niet of nauwelijks integraal bestudeerd onderwerp.

Een van die nieuwe inzichten betreft de praktijk van het dagelijkse leven van de hoveniers en hun families. Berkhout biedt mooie inkijkjes, zowel in woorden als (detailweergaven van) prenten, waardoor we bovendien meer te weten komen over de stadhouderlijke domeinen zelf. Maar niet alleen dat: ook over de bezittingen van de meestal aan het hof verbonden eigenaren leren we veel nieuws. Zo beschrijft Berkhout dat Christiaen Jansz. van Staden op de kastelen Maarsbergen (rond 1660) en Amerongen (vanaf 1668) gewerkt heeft vóór hij in 1675 op Soestdijk in dienst trad als eerste hovenier. Hij maakte daar de roerige tijd rond 1672 mee, toen de troepen van Lodewijk XIV onder andere Amerongen verwoestten. Het gezin Van Staden kon ternauwernood vluchten naar Woudenberg, waar men de hofstede Klein Davelaar bezat. Over deze familie Van Staden was al meer bekend, zeker sinds het onderzoek in het kader van de restauratie van Paleis het Loo en zijn geometrische tuinen in de jaren 1977-1984 en de diverse publicaties van professor Leendert Aardoom over Van Staden, die zich niet alleen als hovenier, maar ook als landmeter op het Loo manifesteerde.

Berkhout gaat uitgebreid in op de evolutie van de werkzaamheden en verantwoordelijkheden van de stadhouderlijke hoveniers. Het is niet eenvoudig grip te krijgen op de terminologie die door de tijd heen opgeld deed: wat betekende in verschillende periodes 'hovenier' en wat moest hij (en moest zij) doen? In de loop van de zeventiende eeuw is duidelijk dat zij het 'vak' in al zijn aspecten naar een hoger, professioneler niveau hebben getild. Zo kreeg ook het 'ambt' van hovenier een meer officieel karakter, dat bekrachtigd werd door een officiële aanstelling, een zogenaamde 'acte van commissie'. Deze professionalisering ging evenwel gepaard met een wisseling in de bezetting: waar sommige hoveniers (of beter: hoveniersfamilies) al decennialang de vaste hovenier waren van een Oranje-domein, was het vooral stadhouder-koning Willem III die nieuwe, buitenlandse tuinspecialisten aanstelde ten koste van de oude, trouwe hoveniersfamilies.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw, de bloeitijd van de stadhouderlijke tuinen, raakte een aantal hoveniers ook steeds meer betrokken bij het ontwerp van tuinen. Dit

Afb. 1 Titelpagina van Jan van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier*, Zijnde het I. Deel van het *Vermakelijck Landt-leven*, Amsterdam 1670 (coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnr. RP-P-1982-1188)

brengt de auteur tot een prikkelende opmerking, namelijk dat deze ontwikkeling op den duur 'lead to a new profession, the landscape architect' (p. 417). De idee dat het vak van landschapsarchitect in die tijd een geheel nieuw beroep was, leidt een interessante discussie in. Al werd de term pas in de negentiende eeuw voor het eerst in Engeland gebezigd (zie G. Jellicoe e.a., *The Oxford Companion to Gardens* (Oxford/New York 1986), 322), het werk van ontwerpers ('designers') als Hans Vredeman de Vries, Jacques Androuet du Cerceau en Boyceau de la Barauderie, lijken we toch te mogen kwalificeren als het werk van professionele landschapsarchitecten.

Door de reikwijdte aan onderwerpen en invalshoeken opent Berkhouts proefschrift tal van vergelijkbare discussies. Daarnaast verschaft het veel nieuwe informatie: we leren niet alleen een – tot nu toe grotendeels verborgen – groep aan het hof verbonden personeelsleden kennen, maar ook hun werkwijze en hoe zij gehonoreerd werden. De dikwijls belangrijke rol die voor de vrouwen van de hoveniers was weggelegd, van wiedster tot leidinggevende, komt ook uitgebreid aan bod. Interessant is ook de analyse van de maatschappelijke ontwikkeling van de hovenier, waarbij een sociale stijging regelmatig uitmondde in de bekleding van lokale bestuurlijke functies en dus in de toetreding tot de plaatselijke of regionale elite. Het boek geeft tot slot ook een bijzonder en goed beeld van de diverse tuinen en parken waaraan gewerkt werd; dat blijft niet beperkt tot de stadhoudelijke hoven, maar geldt ook voor vele kleinere domeinen uit de hofkring of daarbuiten. Daarbij herinnert de auteur ons aan het feit dat de hovenier niet alleen verantwoordelijk was voor de schoonheid van de aangelegde lusthoven, maar ook voor de opbrengsten voor de stadhoudelijke tafels en de lokale markten. Berkhout heeft een rijk en prachtig proefschrift geschreven, dat in geen boekenkast of tuinkamer mag ontbreken.

tromperic@outlook.com

Kastelen in Zeeland, 1570-1670. Adellijke huizen en burgerlijke buitenverblijven 9

Martin van den Broeke

A monument for an English Queen. The genealogical programme on the tomb of Philippa of Hainault (d. 1369) at Westminster Abbey, London 41

Sanne Frequin

Lions or lilies? The dynastic identity of Margaret of Burgundy (1374-1441) as represented by material objects 61

Margreet Brandsma

